

Спр.83. – 65 арк. 12. Матеріали про постановку медико-санітарної справи на будівництві залізниці Мерефа-Херсон. // ЦДАВО України. – Ф.Р-342. – Оп. 1. – Спр. 308. – 67 арк. 13. Матеріали про постановку медико-санітарної справи на транспорті. // ЦДАВО України. – Ф.Р-342. – Оп.1. – Спр.1784. – 697 арк. 14. Матеріали про стан медико-санітарної справи на будівництві залізниці Гошино-Ровно. // ЦДАВО України. – Ф.Р-342. – Оп. 1. – Спр. 307. – 30 арк. 15. О деятельности Наркомздрава. // Збір законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1920. – № 4. – С. 126-127. 16. Об организации медико-санитарной части на путях сообщения УССР (положение). // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1919. – № 26. – С. 390-391. 17. Положення про Наркомздорів'я УСРР і постанови ВУЦВК про його затвердження. // ЦДАВО України. – Ф.Р-342. Оп. 3т.1. – Спр. 98. – 33 арк. 18. Про організацію у складі Народного комісаріату охорони здоров'я УСРР відділу транспортної медицини. // Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1929. – № 29. – С.1091-1093. 19. Про структуру і штати санітарно-карантинних установ Народного Комісаріату Охорони Здоров'я на Чорноморському надбережжі, Нижньому Дніпрі та Бугіві. // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1926. – № 19. – С.313-314. 20. Про штати Відділу Охорони Здоров'я Народного Комісаріату Охорони Здоров'я на Чорноморському водному транспорті. Нижньому Дніпрі та Бугіві // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1926. – № 19. – С.309. 21. Про штати дезінфекційних загонів медично-санітарних відділів Народного Комісаріату Охорони Здоров'я на комунікаційних шляхах УСРР. // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1926. – № 19. – С.310-311. 22. Про штати лабораторій на залізницях. // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1925. – № 20. – С.367. 23. Про штати

медико-санітарних відділів Народного Комісаріату Охорони Здоров'я на залізницях. // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1925. – № 11. – С.179-182. 24. Про штати медично-санітарних відділів Народного Комісаріату Охорони Здоров'я на залізницях і водному транспорті Верхнього Дніпра. // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1926. – № 19. – С.315-316. 25. Про штати санітарних районів і спеціального санітарного догляду медично-санітарних відділів на залізничних і водних шляхах УСРР. // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1925. – № 20. – С.383. 26. Про штати санітарних районів і спеціального санітарного догляду медично-санітарних відділів Народного Комісаріату Охорони Здоров'я на комунікаційних шляхах УСРР. // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1926. – № 19. – С.307-308. 27. Рапорт С.Г., Сокольский С.Л. Сборник действующего законодательства по медико-санитарному и аптечному делу. – Х., 1926. – С.23. 28. Слепухин С.М. Краткая история строительства и развития Сталинской ж.д. 1884-1948 гг. – Д., 1949. – 196 с. 29. Хармандарьян Г.И. Медико-санитарное дело на транспорте УССР и перспективы его дальнейшего развития. // Профилактическая медицина. – 1927. – № 5. – С. 135. 30. Цирюляри і розпорядження відділам охорони здоров'я Південного округу шляхів сполучення. // ЦДАВО України. – Ф.Р-342. – Оп. 1. – Спр. 1353. – 53 арк. 31. Штати дезінфекційних загонів медично-санітарних відділів на залізницях і водних шляхах УСРР. // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1925. – №20. – С.370-371. 32. Штатні розписи відділів охорони здоров'я шляхів сполучення. // ЦДАВО України. – Ф.Р-342. – Оп.1. – Спр.1022. – 7 арк. 33. Штатні розписи відділів охорони здоров'я шляхів сполучення. // ЦДАВО України. – Ф.Р-342. – Оп.2. – Спр.545. – 136 арк.

Надійшла до редколегії 26.01.11

В. Вахонсєв, асп.

ІСТОРІОГРАФІЯ ГРЕЦЬКОЇ КОЛОНІЗАЦІЇ БОСПОРУ КІММЕРІЙСЬКОГО 1930–1950-х рр.: МАРРИЗМ І "ЕМПОРІАЛЬНА" ТЕОРІЯ

В статті проаналізовано вітчизняну радянську історіографію колонізації Боспора Кімерійського періоду панування в радянській історичній науці "нового вчення", яфетичної теорії М.Я. Марра. Зроблено детальний аналіз зовнішніх соціальних чинників, що вплинули на характер гіпотез, що розроблювалися в цей період.

The article analyzes the domestic Soviet historiography of colonization of Cimmerian Bosphorus during the period of the "new doctrine" of yafetic theory of M. Marr in the Soviet historical science. Detailed analysis of external social factors that influenced on the character of hypotheses that have developed in this period was made.

Тенденція до марксистсько-більшовистських перетворень в археологічній науці почала проявлятися ще до 1929 р., "року великого перелому". Ще в резолюції, що була прийнята на конференції, присвяченій 100-річчю Керченського музею, йшлося про необхідність розробки "єдиного производственного плана" у вивченні давніх культур Криму, а також вказувалося на важливість найтіснішого співробітництва археологів із сусідніми дисциплінами, "особенно с яфетическим языкознанием" [33, с. 285]. Яфетична теорія М.Я. Марра на довгий час стала фундаментом радянської історичної науки, знаряддям революційного перевороту в археології, по аналогії з соціальним переворотом 1917 р.: "это всё раскрытие или дальнейшее развертывание Октябрьской революции на ниве научно-исследовательской работы с помощью новых сил и новых приёмов, скажу более – новых методов, общественно вызванных к жизни Октябрьской революцией" [30, с. 246]. Використовується навіть твердження, що "новое учение о языке по яфетической теории есть на данном этапе нашей жизни весьма существенное орудие классовой борьбы в пользу социалистического строительства" [8, с. 109; 30, с. 277].

Яфетична теорія чи "новое учение о языке", як відомо, вимагало вивчати стадії розвитку суспільства з революційними переходами від однієї стадії, нижчої, до другої, вищої, що проходять у зв'язку з цими змінами у всій культурі. Міграціям, із зрозумілих причин, цей стадіальний підхід не приділяв майже жодного уваги. Концепції М.І. Ростовцева та Ю.В. Готьє в зв'язку з цим визначалися реакційними [37, с. 33, 52, 82; 47, с. 96]. Незабаром навіть у вузівських підручниках погляди М.І. Ростовцева стали називатися не інакше як фаши-

стськими [22, с. 256]. Потужній критиці були піддані багато вчених (серед яких – і Ю.В. Готьє), які, як уявлялося їхнім опонентам, "выступают ... идеологами интервенции против СССР". За висловленням М.Г. Худякова, міграційна теорія підводить "наукову" базу під практику колоніальних захоплень, "таким образом археология содействует укреплению классовых позиций капитализма" [47, с. 98]. Очевидно, що археологи-антикозновці та скіфологи, які вимушені були слідувати таким теоретичним установам, у своїй практичній діяльності зіткнулися з величезними труднощами [8, с. 109]. Фактично не можна було досліджувати грецьку колонізацію, щоб не стати прибічником класового ворогу чи попросту "вредителем", до пошуку яких у науковому середовищі закликав навіть редакторський колектив "Советской археологии".

В працях самого творця "нового учения о языке" феномен грецької колонізації набув вельми своєрідного окрасу. Міська цивілізація в Північному Причорномор'ї, на думку М.Я. Марра, склалася в результаті руху західних яфетидів, етрусків, з Апеннінського півострова: "С IX века и раньше это является лишь развитием торговых предприятий этрусков, основывающих, следовательно, свои фактории по всему Черноморью, в первую очередь Ольвию..." [32, с. 209]. В інших роботах М.Я. Марр називав найбільш активними будівельниками міст "кімерів". Греки ж в Північному Причорномор'ї не засновували міст, вони переселялися на готові місця, влаштовуючись в місцевих кімерійських містах: "города, построенные кимерами, следующие: Ольвия, собственно Olibe, Pantikarea, означающие "пантийский город" или "пантийская гавань"...". [30, с. 242]. Порою навіть ставилося питання про те, що "архаическая эллинская культура есть дело скифских колоний в Гре-

ции" [29, с. 41]. Очевидно, в даному випадку мова йшла про рух на схід через територію Греції західних яфетидів, до яких, на думку Марра, належали скіфи [31, с. 27].

Насадження яфетичної теорії означало розрив зі всією попередньої науковою традицією, але це цілком кореспондувалося з революційним духом епохи. Наукові роботи в області вивчення старожитностей Північного Причорномор'я відтепер велися шляхами, вказаними М.Я. Марром [26, с. 232].

Безумовно, 1920-1930-ті рр. були чи не найсуперечливішим часом в СРСР. Це був час боротьби партійного керівництва країни з політичним інакомисленням шляхом репресій. Страждала філософія, соціально-економічні науки, репресії торкалися і етнографії, і сходознавства, і історії з археологією включно. З цих позицій М.Я. Марр висунув на перший план в ДАІМКУ науки про давнє минуле, усіляко намагаючись уникати хоч якогось конфлікту з офіційним марксизмом. Добре відчувачи загострення атмосфери, він висунув на перший план, здавалося б, нейтральний феномен для загального об'єднання гуманітарних кадрів і збереження їх в країні – мову. Але, як виявилось згодом, цей феномен спочатку заповнив науку у всіх аспектах, а потім так же стрімко пішов у небуття [40, с. 516]. Хоча задля справедливості, слід відмітити, що, не вдаючись в деталі та тонкощі спору мовознавців навколо яфетидології і так званого "марризму", все ж таки це питання потребує більш уважного і неупередженого дослідження сьгодні, і не лише в якості історіографічного казусу. Окремо, напевно, слід зауважити, що створення М.Я. Марром ДАІМКУ, де були зібрані в найскладніші для СРСР роки практично всі гуманітарії, які до того ж активно працювали, було величезним його досягненням, і він цю установу захищав від репресій, використовуючи свій політичний вплив і авторитет.

Теоретиком вчення про стадіальність в радянській археології став В.І. Равдонікас – хоч він і визнавав, що "суть дела не в голом отрицании миграций", а в соціально-господарчій підоснові міграційних схрещень [35, с. 227; 38, с. 88]. Першою стадією в історії давніх племен Північного Причорномор'я В.І. Равдонікас визнавав "кімерську", яка з розвитком виробництва, ростом поголів'я стад і переходом до кочівництва трансформуються в "скіфську". На його думку, навіть боротьба скіфів з кіммерійцями, "героически отраженная в греческих источниках, есть борьба нового, кочевого уклада со старым земледельческо-пастушеским" [38, с. 62].

Таким чином, археологи-антикознавці, які на практиці повинні реалізовувати ці теоретичні положення, виявилися в дуже складній ситуації. Для того щоб уникнути звинувачень і доказати вірність ідеям нового вчення треба було, в першу чергу, відкрити рештки догрецьких кіммерійських міст, які так красномовно описував М.Я. Марр. Показово, що саме тоді і почалося масштабне вивчення боспорських міст, на необхідність планомірних досліджень яких вказували ще М.І. Ростовцев [39, с. 28] та Ю.В. Готьє [14, с. 187]. З 1932 р. почала систематичні роботи Боспорська експедиція ІІМК АН СРСР під керівництвом В.Ф. Гайдукевича, що зосередила увагу на вивченні т. зв. "малих" міст – Мірмекія, Тірітакі, пізніше Порфмія та Ілурата [19, с. 18]. З 1939 р. на Німфеї розпочала свої дослідження експедиція Державного Ермітажу під керівництвом М.М. Худяка [46, с. 5]. Пантікапей почав планомірно досліджуватися з 1945 р. [6], а Фанагорія на 10 років раніше, з 1936 р. [28, с. 15].

Безумовно, при проведенні археологічних розкопок величезна увага приділялася догрецьким матеріалам, що виявлялися в більшій чи меншій мірі майже на всіх

великих поселеннях. Однак, не дивлячись на всі зусилля, віднайти кіммерійські міста не вдалося. В Ольвії, щоправда, С.І. Капошина з великим ентузіазмом спробувала реалізувати ідею М.Я. Марра [25]. На Боспорі ж далі поодинокі спроби знайти кіммерійський Пантікапей [1] справа не пішла. Безперечно, догрецькі культурні нашарування археологами відкривалися і ретельно фіксувалися, а найбільш показові знахідки, що відносяться до бронзової доби, – публікувалися [4, с. 46-47; 11, с. 20-23], проте вони аж ніяк не свідчили на користь того, що греки поселилися у вже існуючих містах. Ці знахідки дозволяли припускати, що грецькі колонії виводилися на місця невеликих варварських поселень, про що також свідчать і негрецькі назви деяких грецьких міст (Тірітака, Корокондама тощо). Проте про міську цивілізацію Північного Причорномор'я доби, що передувала грекам, говорити не доводилося [8, с. 110].

Виходило, що єдино вірна марксистська яфетична теорія аж ніяк не узгоджувалася з археологічними реаліями. Державне ж замовлення вимагало її підтвердження.

На початку 1930-х рр., тобто в час відвертого насадження марксизму в радянській науці, С.О. Жебелєв, один з небагатьох представників старої школи, що залишалися в живих, змушений був засвідчити свою лояльність комуністичній владі та публічно відмовитися від старих друзів, передо всім від М.І. Ростовцева. В 1933 р. була опублікована стаття, в якій він погоджувався з ідеєю М.Я. Марра про те, що Ольвія виникла на місці скіфського поселення, що називалося просто "Ольба", тобто "поселення" [17]. Проте навіряд чи можна засуджувати цього видатного антикознавця, який глибоко переживав своє вимушене відречення, визнаючи цей факт своєї біографії одним із найпохмуріших моментів життя [20, с. 177].

Не дивлячись ні на що, опублікована в 1930 році стаття академіка С.О. Жебелєва, в якій детально розглядалася історія колонізації греками території Боспору [16, с. 799-820; 18, с. 48-73; 23, с. 169] є однією з найважливіших в принциповому плані. Автор відзначав, що грецькі мореплавці-торгівці відвідували цей регіон задовго до початку його колонізації і завезли сюди керамічну продукцію, що датується кінцем VII ст. до н.е. Грецької апойкії іноді засновувалися там, де в результаті діяльності грецьких торговців виникали факторії. Природно, що новозасновані апойкії створювалися не в безлюдних місцях, і частина місцевого населення мала можливість вливатися в склад їх населення. Найдавнішими грецькими містами на цій території були Пантікапей та Фанагорія, що виникли в 40-ві роки VI ст. до н.е.

Цікаво, що автор розглядає хронологію виникнення найвідоміших причорноморських колоній, приходячи до висновку про неможливість використання короткого шляху через Понт. В Мілеті, метрополії Пантікапея, причиною виведення колонії стала гостра внутрішня суспільно-політична боротьба, в Теосі, метрополії Фанагорії, – перська навала. Дещо пізніше були засновані також Феодосія, Гермонаса, Кепи.

Показово, що С.О. Жебелєв прагнув обґрунтувати свої висновки саме співставленням даних археології та письмової традиції, причому останню він розумів подвійно: як письмову традицію відносно проникнення греків на Боспор, так і відносно подій, що проходили в метрополіях (тобто в Малій Азії, в першу чергу в Мілеті) [44, с. 165].

Але повернемося до залишків "кіммерійських" міст. Невідповідність даних археології та пануючої теорії цілком могла компенсуватися принципом "видати бажане за дійсне". В певному сенсі, так і поступив В.Д. Блаватський, який вважав, що на Боспорі знаходилися кіммерійські міста та укріплення, будувалися цик-

лопічні стіни (передовсім – крепіда Золотого кургану) і, можливо, "даже каменные жилища" [1, с. 17]. Кіммерійські традиції, таким чином, довго зберігалися в Пантікапеї та інших боспорських містах, та й сама Боспорська держава, на його думку, склалася як об'єднання греків та нащадків давніх мешканців цього регіону, тобто кіммерійців, які колись володіли обома берегами протоки [1, с. 17-18].

Проте був і інший вихід – не вступати в диспут з да-ним археології, а, визнаючи вірність яфетичної теорії, боротися з ідеями М.І. Ростовцева щодо існування кіммерійської держави на Боспорі. Вони в чомусь перекликалися з поглядами Н.Я. Марра, проте, безперечно, не були марристськими. І саме такий метод критики вибрав для публікації результатів свого дослідження О.О. Ієсен.

В 1947 році вийшла в світ його книга [21], в якій особлива увага приділялася аналізу негрецького археологічного матеріалу з розкопок античних центрів Північного Причорномор'я. Автор доводив, що грецькі міста засновувалися на території місцевих поселень. Він виступав з ідеєю "двобічного" характеру колонізації, стверджуючи, що в створенні грецьких апойкій були однаково зацікавлені як греки, так і місцеве населення: греки намагалися налагодити торгівлю з місцевими племенами, а останні були готові для торговельних контактів і мали достатній соціально-економічний рівень розвитку. При цьому О.О. Ієсен різко виступив проти концепції М.І. Ростовцева про існування кіммерійської держави на Боспорі Кіммерійському [21, с. 64]. Цікаво, що ніхто йому критику Ростовцева-Марра не поставив у вину, він був звинувачений в іншому, а саме в тому, що недостатньо розкрив "эксплуататорскую роль греческих колонизаторов" [27, с. 120; 45, с. 261].

Як вірно зауважує Ю.О. Виноградов, археологія в той час могла вижити лише при використанні марристської термінології, засудженні М.І. Ростовцева та інших відомих попередників. Лише таким чином радянські археологи мали змогу продовжувати жити й працювати, зосередившись на дослідженні давньогрецьких міст та некрополів, вивченні культури рядового населення, впливу на них місцевих елементів [8, с. 111].

Дещо пізніше з'явилися ще три праці, в яких також спеціально розглядалося питання грецької колонізації району Північного Причорномор'я і Боспору зокрема. Їх автори розвивали доволі близькі концепції, хоча і сперечаючись в деталях.

В 1949 році вийшло одразу дві великі монографії. Перша з них була написана Д.П. Каллістовим і містила розділ "Колонизация побережий Боспора" [24, с. 43-80]. Автор доводив, що епізодичне перебування грецьких кораблів в районах майбутніх апойкій проходило в ранні часи. Це знайшло своє відображення в міфологічних сюжетах. Пізніше, приблизно в VII ст. до н.е., у зв'язку з розвитком торгівлі почали створюватися факторії, з яких потім утворювалися грецькі міста. Таким чином, грецька "колонізація" Північного Причорномор'я (в тому числі й Боспору) мала переважно торгівельний характер. Час заснування перших грецьких міст на території Боспору Д.П. Каллістов відносив до середини VI ст. до н.е. В аналізі письмової традиції про заснування грецьких міст він цілком наслідує С.О. Жебелюва.

В цьому ж 1949 році публікується і капітальна праця В.Ф. Гайдукевича [10]. Він також вважав, що окремі купці-мореплавці проникали в басейн Чорного моря вже в середині II тисячоліття до н.е. В перші століття I тисячоліття до н.е. основна роль в торгівлі з Північним Причорномор'ям належала карійцям. Починаючи з VII ст. до н.е. по слідах карійців рушили і греки. Найдавнішими

поселеннями греків були торгівельні факторії та рибно-промислові сезонні стоянки. В.Ф. Гайдукевич намагався підкріпити тезу про існування на місці грецьких міст місцевих поселень новим археологічним матеріалом (який, зрештою, виявився хронологічно відірваним від античних нашарувань). В розумінні подій в метрополії Пантікапея Мілеті він також цілком слідує за С.О. Жебелювим.

Нарешті, найбільш завершений вигляд система поглядів на питання грецької "колонізації" набула в роботі В.Д. Блаватського [5, с. 7-44]. Він розділив історію грецьких апойкій на три етапи. Перший – час випадкових відвідувань Чорного моря кораблями егейських центрів, що знайшло відображення в грецькій міфології. В VII ст. до н.е. з'являються перші торгівельні факторії греків, що, як правило, створювалися на території місцевих догрецьких поселень, при цьому автором підкреслюється значна роль кіммерійського населення на Боспорі. У цьому зв'язку В.Д. Блаватський апелював, передо всім, до Стефана Візантійського (Steph. Byz., s.v. Παντίκκταιον) та Евстафія (Eustath. Common. Ad Dion., 311), а також до даних археології (бронзові кельти, циклопічна кладка Золотого кургану тощо) [1, с. 9-13; 5, с. 13]. На третьому етапі емпорії перетворюються в міста. Для Пантікапею час переходу емпорію в місто – перша половина VI ст. до н.е., для Німфея – близько середини VI ст. до н.е., для Мірмекія – кінець VI ст. до н.е. тощо. Своєрідність історичного шляху Боспору дослідник вбачав в об'єднанні в його структурі міст з місцевими племенами [5, с. 35]. Він справедливо вказував на те, що необхідно з максимальною точністю відноситися до місцевих племінних груп (скіфів, меотів) і не нівелювати їх під загальним терміном "скіфи".

В своїх чисельних роботах В.Д. Блаватський достатньо часто звертався до проблемних питань колонізації та архаїчної доби існування боспорських поселень, активно використовуючи ідеї своїх попередників, але майже не посилавшись на них. Так, його емпоріальна теорія колонізації сходить до праць В. Юргевича, Е.Р. фон Штерна та Е. Мінза, а гіпотеза про протоеллінізм на Боспорі – до напрацювань М.І. Ростовцева, Ю.В. Готьє та Д.П. Каллістова тощо.

Подібна система поглядів на грецьку "колонізацію" Боспору була широко розповсюджена і користувалася загальним визнанням. Для нас важливо виділити два найголовніші аспекти цієї концепції:

1. торгівля як перший імпульс "колонізації";
2. масове переселення греків як результат внутрішніх конфліктів в Мілеті близько середини VI ст. до н.е.

Разом із тим, необхідно зауважити, що на складання системи поглядів тогочасних дослідників на проблему процесу виведення колоній на Боспор вплинула – чи, вірніше, могла вплинути – ціла низка факторів. Серед них виділимо наступних п'ять [9, с. 75]:

1. Незаперечний в той час марксистський постулат про тиск "надлишкового населення" на розвиток виробничих сил суспільства і, як наслідок такого тиску, – "вимушена еміграція" частини населення. Грецька "колонізація" розумілася марксистами як вид такої "вимушеної еміграції";
2. Теорія М.Я. Марра, одним з наріжних каменів якої на додаток до грецької "колонізації" було твердження, що греки-колоністи в Північному Причорномор'ї прийшли не на пусті місця, а оселилися в містах, створених на той час місцевим населенням, так званими "кімерами";
3. Пануюча у вітчизняній науці гіпотеза Е. Мейєра про торгівельний характер грецької "колонізації";
4. Наукові погляди авторитетного академіка С.О. Жебелюва;

5. Археологічні матеріали Боспора Кімерійського, отримані як в дорадянський час, так і в результаті масштабних досліджень, що розгорнулися на боспорських городищах в 1930-ті рр.

Загалом, теорія стадіальності в тій крайній формі, що розвивалася В.І. Равдонікасом, в роботах радянських боспорознавців майже не знаходила своєї реалізації. Вони були більше зосереджені на практичній роботі, ніж на боротьбі за чистоту марксистських ідей. Загалом, більшості вчених вдавалося публікувати свої роботи, обмежившись декількома цитатами класиків. Тому не дивно, що в 1950 р., після публікації статті І.В. Сталіна "Марксизм и вопросы языкознания" [43; 41], коли всі ідеї М.Я. Марра були визнані помилковими, а подекуди і шкідливими, антинауковими, яфетична теорія була відмінена офіційно, перебудова античної археології не була болючою. Одразу ж було визнано, що М.Я. Марр ніколи не був основоположником радянської археології [34, с. 206], що він вніс плутанину в уявлення про грецьку колонізацію – греки переселялися не у варварські міста, але в місця, здавна обжиті [12, с. 166]. Деякий час довелося особливо наголошувати, що давньогрецькі колонії докорінно відрізнялися від колоній епохи капіталізму [13, с. 26; 42, с. 49-50; 36, с. 300], проте це мало сенс зовсім недовго.

З офіційних трибун археологів, втім, продовжували закликати приділяти особливу увагу вивченню культурно-історичного розвитку місцевого населення. Так, директор Керченського музею Ф.Т. Гусаров заявив, що в світлі вказівок тов. Сталіна слід усвідомити, "что настоящими, подлинными создателями истории являлись не те, кто, поселившись на чужих землях, составлял абсолютное меньшинство, не эксплуататоры и завоеватели, а коренное население, племя или ряд племен и народностей, населявших ту или иную территорию" [15, с. 15]. Цю тезу, як відзначив Ю.О. Віноградов, вповні можна назвати марксистською, майже несумісною з адекватним вивченням грецької колонізації регіону [8, с. 113]. Але перебудова археологічної науки, не дивлячись на деякі рецидиви минулого, все ж таки проходила. Її наслідки мали величезне значення для розвитку наших знань, хоча одним із результатів цього етапу розвитку радянської античної археології стала пересторога щодо широких узагальнень, оригінальних теоретичних трактувань. Ця пересторога, як наслідок складного і трагічного часу, що його вітчизняна наука, дає про себе знати ще й сьогодні.

1. Блаватский В.Д. Киммерийский вопрос и Пантикапей // Вестник Московского университета. Вып. 8. 1948. – С. 9-18. 2. Блаватский В.Д. Рец. на кн.: Гайдукевич В.Ф. Боспорское царство. М.-Л.: Изд. АН СССР, 1949. // ВДИ. №4. 1949. – С. 151-159. 3. Блаватский В.Д. Античная культура в Северном Причерноморье // КСИИМК. Вып. XXXV. 1950. – С. 30-41. 4. Блаватский В.Д. Исследования города Пантикапея // АИБ. Вып. 1. 1952. – С. 43-54. 5. Блаватский В.Д. Архаический Боспор // МИА. 1954. № 33. – С. 6-64. 6. Блаватский В.Д. Отчёт о раскопках Пантикапея в 1945-1949, 1952 и 1953 гг. // МИА. № 103. 1962. – С. 6-85. 7. Блаватский В.Д. Пантикапей. Очерки истории столицы Боспора. М., 1964. 8. Виноградов Ю.А. Феномен Боспорского государства в отечественной литературе // Stratum plus, 2000, №3. – С. 98-128. 9. Виноградов Ю.А. Концепция греческой колонизации Боспора в трудах В.Ф. Гайдукевича // Проблемы изучения античной археологии Северного Причерноморья.

СПб., 2005 в. – С. 74-80. 10. Гайдукевич В.Ф. Боспорское царство. М.-Л., 1949. 11. Гайдукевич В.Ф. Боспорские города в свете археологических исследований последних двух десятилетий // АИБ. Вып. 1. 1952. – С. 19-42. 12. Гайдукевич В.Ф., Капошина С.И. К вопросу о местных элементах в культуре античных городов Северного Причерноморья // СА. № XV. 1951. – С. 162-187. 13. Гайдукевич В.Ф. История античных городов Северного Причерноморья (краткий очерк) // Античные города Северного Причерноморья. М., 1955. – С. 23-147. 14. Готье Ю.В. Очерки по истории материальной культуры Восточной Европы. Л., 1925. 15. Гусаров Ф.Т. Керченскому музею – 125 лет // АИБ. Т. 1. 1952. – С. 5-17. 16. Жебелев С.А. Возникновение Боспорского государства // Известия АН СССР. Отд.-ние гуманитар. наук. 1930. №10. – С. 34-47. 17. Жебелев С.А. Счастливые города // Из истории докапиталистических формаций. Сборник статей к сорокалетию научной деятельности Н.Я. Марра. М.-Л., 1933. – С. 355-362. 18. Жебелев С.А. Северное Причерноморье. М.-Л., 1953. 19. Жебелев С.А. Источники по изучению истории античной культуры Северного Причерноморья // Античные города Северного Причерноморья. М., 1955. – С. 5-22. 20. Жебелев С.А. Предисловие к автобиографии // ВДИ. №2. 1993. – С. 173-177. 21. Иессен А.А. Греческая колонизация Северного Причерноморья: её предпосылки и особенности. Л., 1947. 22. История Древнего мира. Под ред. С.И. Ковалева. Т. 2. Ч.1: История Древней Греции. М.:Соцэкгиз, 1936. 23. Каллистов Д. Роль акад. Сергея Александровича Жебелева в исследовании Северного Причерноморья античного времени // ВДИ. №1. 1940. – С. 168-173. 24. Каллистов Д.П. Очерки по истории Северного Причерноморья античной эпохи. Л., 1949. 25. Капошина С.И. Оборонительные сооружения Ольвии как исторический источник // Из истории докапиталистических формаций. Сборник статей к сорокалетию научной деятельности Н.Я. Марра. М.-Л., 1933. – С. 374-415. 26. Капошина С.И. Пленум Ленинградского отделения Института истории материальной культуры, посвященный Северному Причерноморью // ВДИ. №3. 1946. – С. 220-233. 27. Киселев С.В., Надзель Б.И. Рец. на кн.: Иессен А.А. Греческая колонизация Северного Причерноморья // ВДИ. №3. 1948. – С. 117-125. 28. Кобылина М.М. Фанагория. М., 1989. 29. Марр Н.Я. Лингвистически намечаемые эпохи развития человечества и их увязка с историей материальной культуры // СГАИМК. Вып. 1, 1926. – С. 37-70. 30. Марр Н.Я. Избранные работы: Этапы развития яфетической теории. Т. 1. Л.: ГАИМК, 1933. 31. Марр Н.Я. Избранные работы: Язык и общество. Т. 3. М.-Л.: Соцэкгиз, 1934. 32. Марр Н.Я. Избранные работы: Этно и глоттогония Восточной Европы. Т. 5. М.-Л.: Соцэкгиз, 1935. 33. Мацулевич Л.А. Конференция археологов СССР в Керчи // СГАИМК. №1. 1926. – С. 271-286. 34. Монгайт А. Обсуждение трудов И.В. Сталина по вопросам марксизма в языкознании в Институте истории материальной культуры АН СССР // ВДИ. №3. 1959. – С. 202-207. 35. Мещанинов И. О доисторическом переселении народов // Вестник Коммунистической академии народов. Вып. XXIX (5). 1928. – С. 190-238. 36. Онайко Н.А. Обсуждение докладов на конференции, посвященной процессу исторического развития античных государств Северного Причерноморья // Проблемы истории Северного Причерноморья. М., 1959. – С. 279-301. 37. Равдоникас В.И. За марксистскую историю материальной культуры // ИГАИМК. Т. VII. Вып. 3-4. 1930. 38. Равдоникас В.И. Пещерные города Крыма и готская проблема в связи со стадийным развитием Северного Причерноморья // ИГАИМК. Вып. XII. 1932. – С. 5-106. 39. Ростовцев М.И. Классические и скифские древности северного побережья Черного моря // ΣΚΥΘΙΚΑ. ПАВ. Вып. 5. 1993. – С. 25-38. 40. Селиванов В.В. Вяч. И. Иванов и Н.Я. Марр в жизни и творческой судьбе К.М. Колобова (часть III) // Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира. Вып. 7. СПб., 2008. – С. 503-528. 41. Сессия отделений общественных наук АН СССР, посвященная годовщине опубликования гениального произведения И. В. Сталина "Марксизм и вопросы языкознания". Сборник материалов. М., 1951. 42. Соколовский Н.И., Шеллов Д.Б. Историческая роль античных государств Северного Причерноморья // Проблемы истории Северного Причерноморья. М., 1959. – С. 40-62. 43. Сталин И.В. Марксизм и вопросы языкознания // Правда. 20 июня 1950 г. 44. Толстой И. Академик Сергей Александрович Жебелев в развитии русской историографии по античности // ВДИ. №1. 1940. – С. 162-168. 45. Федоров Г. Обсуждение положения в археологической науке на расширенном заседании Ученого совета ИИМК АН СССР // ВДИ. №2. 1949. – С. 258-262. 46. Худяк М.М. Из истории Нимфея VI-III вв. до н.э. Л., 1962. 47. Худяков М.Г. Дореволюционная русская археология на службе эксплуататорских классов. Л., 1933.

Надійшла до редколегії 26.01.11